

srpska književna kritika*

od današnjih gledišta
do svetozara markovića

milan damjanović

1. Ako se književna kritika u ovom stoleću u srpskoj književnosti, kao i u drugim nacionalnim književnostima u Evropi, ispoljava, uopšteno rečeno, kao težnja ka metodičkom i idejnom oslobađanju od prošlog stoleća da bismo mislili i živeli moderno, onda marksizam u našem vremenu nije pomogao tu opravdanu težnju, već je naprotiv delovao anahrono svojim ideološkim instrumentalizmom i utilitarizmom, kao i svojim pedagogizmom i istorizmom, vraćajući nas u prošli vek iz koga dođe potiče, ali na koji se ipak ne mora svesti.

To to nam Svetozar Marković danas izgleda savremen po sličnosti nekih svojih ideja sa našim kritičkim zahtevima, dobar je znak za Svetozara, ali ne za nas, jer su preuski okviri XIX-og veka za Svetozara bili izražaj prave savremenosti i njegovog uspešnog nastojanja da živi na visini svog vremena, ali to nije naše vreme. U našem stoleću jednostrano marksističko shvatanje u kritici, najpre, teorija »tendencije« u književnosti, a zatim »angažman« nije bilo pogrešno, već samo jednostrano shvatanje, da bi se ta jednostranost pretvorila u pravo ideološko oružje »partijnosti«, kada su kritičari-marksisti nastupali kao predstavnici vlasti koja je svoj autoritet zasnivala na pretnji književnom smrću izopštavanjem, onemogućenjem, zabranjivanjem, kao što je odlučivala i o književnoj prošlosti i tradiciji: ne dalje od Svetozara.

Tako je marksističkoj književnoj kritici u našem vremenu najpre nedostajala osnovna demokratska svest, bez koje nije moguć život u kulturi, zatim joj je nedostajala metodička svest o sopstvenim mogućnostima i granicama, jer se ona oduvek pozivala na dijalektičko mišljenje, koje međutim ne može biti dijalektičko ako ne bi bilo svesno sopstvenih granica. Njoj je, najzad, nedostajala svest o potrebi i neophodnosti da uzme u obzir aktuelne ne-marksističke metode u saznanju i tumačenju književnosti, bez kojih ne bi bilo ni marksističke metode.

Marksistička književna kritika izvodi istinitost svojih sudova iz socijalno-istorijske uslovljenosti književnih dela kao vrednosnih tvorevina, ali ono što se na tom legitimnom putu kritički može ustanoviti i/ili otkriti gubi marksističko obeležje: ukoliko je opravdana, marksistička kritika postaje po sebi razumljiva metoda i utoliko ne-više-marksistička ili pak postaje stvar dogmatičkog suđenja i verdikta raznih komesara smisla i zato i utoliko neopravdana; ili spada u opšte prihvaćeni način prosuđivanja književnosti ili pak ostaje ideološka instancija.

2. Današnja gledišta su kriterijum za prosuđivanje onog što se pod imenom marksističke književne kritike mislilo ili moglo misliti, a ne obratno, i to ne zato što današnja gledišta formalno imaju prednost nad nekadašnjim i što onaj ko je živ svakako ima pravo, već zato što se tim obrtom odbacuje pogrešni istorizam (genetizam, evolucionizam) XIX-og stoleća, koji je odbacio i sâm Marks, ali zato ne i njegovi sledbenici. Tako podnaslov predložene teksta za razgovor »Od Svetozara do danas« sadrži ideju starog istorizma i stoga nije čudno što autor tog teksta nigde ne pominje *istoričnost* kao jednu bitnu odredbu marksističke kritike. Prošlost, jedno proteklo razdoblje (»Od Svetozara...«) ne treba prestilizovati u predistoriju današnjice i sadašnjih gledišta, jer bi to bila metodička greška, o kojoj ovde govorimo u odnosu na književnost, ali koja se ponavlja i u odnosu na istoriju kulture i opštu istoriju idući za Marksom.

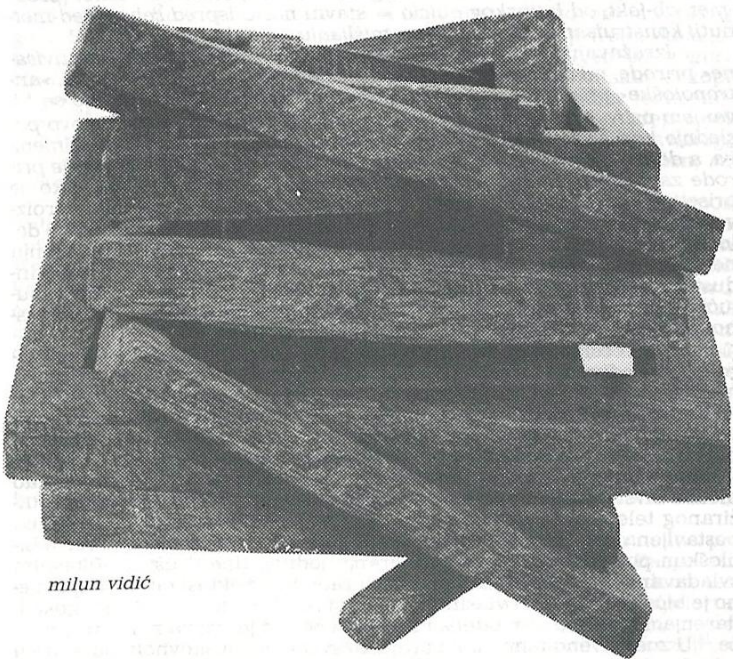
To naizgled protivrečno stanje duha u marksističkoj kritici, sa jedne strane, samosvesno, aktivističko započinjanje istorije od ovog časa i od ove radnje, dok sva istorijska prošlost postaje preistorija i, sa druge strane, diferencirano razumevanje istorije zahvaljujući posebnim intelektualnim sredstvima i živom osećanju za različita istorijska razdoblja, u kojima poznajemo i priznajemo drugo kao drugo u odnosu na sopstveni život, druge istorijske vrednosti, tako da aktualnost prošlih vremena više ne vidimo u sličnosti sa svojim vremenom. Za Marksa je ključ za razumevanje jedne istorijske epohe fenomenološki, u njenoj najrazvijenijoj formi ili u suštinskom izražaju koji se kao kriterijum unatrag primenjuje u prosuđivanju proteklog vremena. Pravo povesno ili istorično suđenje u marksističkom duhu je dijalektičko u smislu uviđanja značaja onih formativnih sila koje određuju jedno vreme, uviđanja bez ikakvih metodičkih ili idejnih predrasuda, unekoliko kao sloboda kretanja u materiji; i samo »u krajnjoj liniji« i »poslednoj instanciji« deluju determinirajuće sile socijalnih i ekonomskih zakonitosti.

Do samoosvećenja marksističke književne kritike dolazi tek sa modernim prelomom i tek u ovom času, prihvatanjem metodičke slobode u suočavanju sa fenomenom, ali bez ograničavajućih »krajnjih instancija«, prihvatajući fenomenološki, hermeneutički i svaki drugi moderni put, najzad tzv. postmoderno nastojanje u sad-otvorenoj kritičkoj diskusiji. To je put samoukidanja marksističke književne kritike, koja ispunjava svoju metodičku svrhu prihvatajući pluralnost gledišta, kao i povesno dijalektičko mišljenje koje prizire sopstvene granice upravo kao dijalektičko.

Ako se s razlogom kao bitno obeležje marksističke književne kritike uzme socijalna uslovljenost književnog dela i književnosti uopšte, onda se njeno metodičko dijalektičko kretanje između socijalne heteronomije i autonomije ne može smatrati specifično marksističkim i ono se

opet završava samoporicanjem marksističkog obeležja da bi se sačuvala metodička otvorenost za konstitutivnu ulogu koja, prema sadašnjim saznanjima, pripada čitaocu (recipijentu) dela kao poslednjem članu u procesu razumevanja i tumačenja književnog dela. Drugim rečima, iskustvo moderne umetnosti i avangardnih pokreta u našem stoleću obavezuje i marksističku kritiku kao i svaku drugu književno-kritičku metodu. To znači da književnost kao i umetnost uopšte, poput svake druge kulture stvaralačke delatnosti, načelno osigurava svoju autonomiju i nezavisnost od društva, ali u isti mah i paradoksalno ona ne može ostati bez ikakvog odnosa prema društvu i životu: tek iz svesti o svojoj autonomiji i slobodi od društva ona legitimno teži ka društvenoj stvarnosti i svetu života; prvobitna avangarda teži ka ukidanju granice između umetnosti i stvarnosti, između umetničkog dela i života, ali bi to ukidanje paradoksalno dovelo do kraja umetnosti, koja mora biti autonomna da ne bi nestala u indiferenciji prema ne-umetničkom društvenom i životnom okružju.

Otuda se može reći da se i marksistička književna kritika mora suočiti sa paradoksalnim iskustvom moderne književne umetničke prakse i da utoliko gubi svoj specifično marksistički zahtev koji, jednom ispunjen, prestaje postojati. Otuda i rešenje opisane paradoksalne situacije takođe treba tražiti na nespecifičnom putu koji bi omogućio da jedno književno delo kao umetničko i autonomno obrazuje oko sebe jedno malo društvo (subsocijetet) u okviru velikog društva, naime, društvo onih koji na adekvatan način razumeju to delo.

milun vidić

Kao što marksistička književna kritika ne može biti pluralistička, tako isto, i još manje, ona može biti imanentna i priznati estetizam, kao što joj se to na apsurdan način pripisuje u ovde za razgovor predložene tekstu.

Primer metodičkog »samoosvećenja« marksističke književne kritike i njenog prihvatanja modernog načina mišljenja koji vodi povrh sebe je Arnold Hauser koji je u svom definitivnom radu napustio raniju koncepciju socijalno-istorijske uslovljenosti i čak determiniranosti, kao i dijalektike »posredovanja« iz Hegelove i Marksove tradicije i umesto »posredovanja« (Vermittlung) uveo kategoriju »skok« (Sprung) u tumačenje istorije umetnosti i književnosti. Stefan Morawski je svoj marksistički istorizam metodički približio fenomenološkom metodičkom sagledanju suštinskog epohalnog izražaja nasuprot istoricizmu prošlog stoleća i dr.

3. Izgleda da je dogmatizam sudbina marksističke (književne) kritike, jer se po nekoj čudnoj logici pojavljuje i onda kada se sa tog gledišta odbacuje. Marksistička kritika se ne može nikako razumeti »od Svetozara« na dalje, već pre obratno, kao što se ne može razumeti u Srbiji kao da je u pitanju biljni svet, popis i razvrstavanje biljnih pojava. Pri tome autor (Sveta Lukić: »Marksistička književna kritika u Srbiji. Od Svetozara do danas«, org. Marksistički centar, Beograd) ima sve zasluge pravog svedoka u našem vremenu i poznavaoca razvoja od Svetozara na dalje. Možda zato što je on sam bio usred te kritike, koju naziva »jednom realnošću tu oko nas«, nije imao neophodnu distanciju prema njoj.

Svakako, danas nema ozbiljnog razgovora o književnoj kritici i književnosti uopšte bez suočavanja sa aktualnim »epistemološkim prelazom« koji je bitno povezan sa iskustvom tzv. postmoderne i koji primere (odbacuje binarne opozicije, upravo one od kojih živi dogmatička marksistička književna kritika. Ozbiljno shvaćen pojam postmoderne uvodi nas u novu metodičku situaciju i tekuću diskusiju o paradoksalnim pitanjima produkcije značenja ili smisla u književnosti i književnoj kritici. To važi i za marksističku književnu kritiku koja nužno transcendira samu sebe i na taj način potvrđuje svoju vrednost.

*Neizgovorena reč na skupu posvećenom književnoj kritici u Marksističkom centru